

ἀπόπλους

σαμακῶν γραμμᾶτων ἢ τεχνῶν περιήγησις.

ἔτος 34^ο, τεύχος 96, καλοκαίρι 2023

τέλη Βαλαωρίτη, την υπέρβαση των ορίων της ανθρωπίνης αντοχής, το Ηρώων της πλατείας Πυθαγόρα, καθώς και τον συμβολισμό του αδριάντα του Θεμιστοκλή Σοφούλη, στην πόλη της Σάμου. Στο όγδοο κεφάλαιο παρουσιάζονται κείμενα του συγγραφέα τα οποία αφορούν επισημίες και καλλιτέχνες από τη Σάμο - αναφέρω ενδεικτικά τον Εμμανουήλ Βασιμανώλη, Νίκο Σταυρίδη, Μάριο Κεντούρη, Ιωάννη Κιράνη και Δημήτρη Ρευματά- και στο τελευταίο με τίτλο *Εικαστικά και Βιβλία* περιλαμβάνονται 13 βιβλιοκριτικές και βιβλιοπαρουσιάσεις του Γιώργου Αγγελινάρα που αφορούν έργα των Γεωργίου Δημητριάδη, Ιωάννη Βακιρτζή, Κώστα Πάτρου, Κώστα Ι. Καλατζή, Μανόλη Γ. Βαρβούνη, Χρίστου Λάνδρου, Χαραλάμπη Καρακατσάνη, Νικολάου Γιάννου, Ιωάννη Αντωνιάδη, Άγγελου Ρήγα, Πλουτάρχου-Στυλιανού Σπύρου, Graham Shipley, καθώς και τρία κείμενα παρουσί-ασης του εικαστικού έργου του Σαμιώτη ζωγράφου Νίκου Κυπραίου.

Το συγκεκριμένο πόνημα του Γεωργίου Κ. Αγγελινάρα θα δώσει τη δυνατότητα στον μελετητή να γνωρίσει σημαντικές όψεις της σαμιακής πολιτισμικής πραγματικότητας- δικαίως ο καθηγητής Λαογραφίας Μανόλης Βαρβούνης στη βιβλιοπαρουσίασή του στο *Σαμιακό Βήμα* χαρακτηρίζει το βιβλίο του Αγγελινάρα ως «σαμιακό πανόραμα» το οποίο επιχειρεί την ανασύσταση του σαμιακού παρελθόντος και του αντίστοιχου παρόντος μέσα από την οπτική, την ποιότητα και το ήθος του συγγραφέα. Μέσα από τις σελίδες του βιβλίου, ο μελετητής θα έχει τη μοναδική ευκαιρία να έρθει σε επαφή με τον κόσμο των ιδεών του συγγραφέα: η ορθοδοξία, ο αρχαιοελληνικός ιδεολογικός πλούτος, η βυζαντινή μουσικολογική παράδοση, ο ελληνισμός και οι αξίες του, η φιλοπατρία, ο παραδειγματισμός των

προτύπων συνθέτουν τον πνευματικό κόσμο του Γεωργίου Κ. Αγγελινάρα, ο οποίος προβάλλεται και γίνεται αντιληπτός μέσα από την απαράμιλλη γλωσσική του ποιότητα. Βέβαια, όλοι εμείς οι νεότεροι αναγνώστες του βιβλίου, που δεν είχαμε την τύχη να συναντήσουμε τον Γεώργιο Κ. Αγγελινάρα σε κάποια αίθουσα διδασκαλίας και να διδαχθούμε από αυτόν, μέσα από τις σελίδες του βιβλίου του θα μπορούσαμε νοερά να παρακολουθήσουμε τα μαθήματά του, ως ευγνώμονες μαθητές για τη σπουδαία παρακαταθήκη του.

Μανόλης Κ. Γιαννούτσος

Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, *Η Γαλλική Επανάσταση και η Νοτιοανατολική Ευρώπη*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2022

Όταν ένα επιστημονικό βιβλίο Ιστορίας επανεκδίδεται για τρίτη φορά, αυτό δηλώνει ότι συνεχίζει να είναι επίκαιρο και να κινεί το ενδιαφέρον όχι μόνο του ειδικού αλλά και του ευρύτερου αναγνωστικού κοινού. Το θεωρητικό ερώτημα για την εποχή των επαναστάσεων και πόσο η γαλλική επηρέασε την ελληνική ή και τα άλλα επαναστατικά κινήματα, ιδιαίτερα πόσο επέδρασε στη διαμόρφωση της κοινωνίας των Βαλκανίων βρίσκει καίριες και σαφείς απαντήσεις στη μελέτη του καθηγητή και νυν ακαδημαϊκού Πασχάλη Κιτρομηλίδη, καθώς συνδέει την Γαλλική Επανάσταση με τα όσα διαδραματίστηκαν στη νοτιοανατολική Ευρώπη. Παράλληλα διευρύνει το ιστορικό γίγνεσθαι της ελληνικής επανάστασης αλλά και τον πολιτικό στοχασμό που απορρέει από αυτή καθεαυτή την επανάσταση και τις ιδέες του Διαφωτισμού που διαχύθηκαν στην ευρωπαϊκή κοινωνία στις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Η παρούσα έκδοση εμπλουτισμένη με επιπλέον βιβλιογραφικές αναφορές διατηρεί το άρωμα, το κύρος και την ιδι-

αίτερη αξία της πρώτης.

Η ιστορική ανάλυση του κ. Πασχάλη Κιτρομηλίδη εντάσσεται στην ερμηνεία των προβλημάτων «πολιτικής πράξης και της πολιτικής ηθικής», των επαναστατικών ιδεών και της νεωτερικότητας, όπως διαμορφώθηκαν στην περιοχή των Βαλκανίων και τελικά βρήκαν την εκρηκτική έκφρασή τους στην ελληνική επανάσταση. Για το λόγο αυτό χαρακτηρίστηκε αυτή συγκεκριμένα η επανάσταση ευρωπαϊκό γεγονός.

Στην πρώτη έκδοση το 1989 που συνέπεσε με τον εορτασμό των 200 χρόνων από την έκρηξη της γαλλικής επανάστασης ο συγγραφέας μελέτησε τις πολιτικές ιδέες, τη διαμόρφωσή τους και τις επιδράσεις τους. Επίσης το πόσο επηρέασαν την μετέπειτα πολιτική σκέψη και ποιαν απήχηση έχουν αυτές οι ιδέες στις σύγχρονες κοινωνίες του δυτικού κόσμου. Εκ των πραγμάτων εξετάζει τα ιδεολογικά ρεύματα του Διαφωτισμού, του φιλελευθερισμού και του ριζοσπαστισμού που διαπότισαν ή και συντάραξαν αλλού λιγότερο κι αλλού περισσότερο τους λαούς της Βαλκανικής. Η τρίτη επανέκδοση συνέπεσε με τους εορτασμούς των 200 χρόνων από την ελληνική επανάσταση.

Το βιβλίο περιλαμβάνει τρία μεγάλα κεφάλαια - ενότητες: 1. «Η σφυρηλάτηση της επαναστατικής νοοτροπίας», 2. «Η φιλελεύθερη κριτική της γαλλικής επανάστασης» και 3. «Ο βαλκανικός ριζοσπαστισμός». Περιέχει επιπλέον εικόνες, βιβλιογραφία, και ευρετήρια, στοιχεία που το κάνουν ελκυστικό και χρηστικό.

Πριν προχωρήσει στην καθαυτό ανάλυση ο συγγραφέας ορίζει τον τόπο και τον χρόνο. Απαντά στο ερώτημα πώς ορίζεται ο χώρος της νοτιοανατολικής Ευρώπης και πώς ο χρόνος της Επανάστασης, η διάρκειά της, η επίδραση και η διατήρηση των ιδεών της. Και στις δυο περιπτώσεις,

τόπου και χρόνου, είναι εμφανής η ιστορικότητα των εννοιών. Όσον αφορά την επιλογή του όρου «νοτιοανατολική Ευρώπη» ο ιστορικός υποδεικνύει το γεγονός ότι ο χώρος που δέχτηκε τις επιδράσεις των επαναστατικών ιδεών υπήρξε τμήμα της ευρωπαϊκής ηπείρου και δεν αποτελούσε μια διαφορετική οντότητα, όπως πολύ εύκολα είναι δυνατόν να χαρακτηριστεί υπό μια διαφορετική οπτική. Ο ίδιος χωροχρόνος θα μπορούσε να προσδιοριστεί για παράδειγμα ως μεταβυζαντινή κοινωνία ή ως οθωμανική διοίκηση της βαλκανικής χερσονήσου. Εστιάζει βέβαια την έρευνά του στους χριστιανικούς πληθυσμούς της Βαλκανικής, χωρίς να παραλείψει μερικές επισημάνσεις για το πώς επέδρασαν οι ίδιες ιδέες και στην οθωμανική διοίκηση μέσω της διπλωματίας και της στρατιωτικής εκπαίδευσης, πώς βιώθηκαν οι εορτασμοί της επανάστασης στην πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας και σε μεγάλες πόλεις όπως π.χ. η Σμύρνη, ποιαν επίδραση άσκησαν οι εφημερίδες που κυκλοφορούσαν, αλλά και ποια σχέση είχαν οι αυτονομιστικές εξεγέρσεις των πασάδων της Βαλκανικής. Η εξέτασή του λοιπόν επικεντρώνεται κυρίως στους χριστιανικούς υπόδουλους λαούς της Βαλκανικής και στις επιδράσεις που δέχτηκαν άμεσες και έμμεσες. Άμεσες υπήρξαν οι επιδράσεις στις περιοχές που κατέλαβαν οι Γάλλοι όπως στα Επτάνησα και στις Δαλματικές περιοχές, αλλά και οι τελετουργίες που εισήγαγαν με την φύτευση των δένδρων ελευθερίας και τα δικαιώματα των πολιτών που επέβαλαν. Έμμεσα οι ιδέες της γαλλικής επανάστασης ταξίδευαν στον χώρο της νοτιοανατολικής Ευρώπης μέσω των εφημερίδων, των εμποροναυτικών, των πρακτόρων, των λογίων, της παραγωγής και διάδοσης λογοτεχνικών έργων. Ιδιαίτερα ο συγγραφέας αναφέρεται στον ανθρώπινο παράγοντα μέσω του οποίου

διοχετεύονται τα μηνύματα της επαναστατημένης Γαλλίας και οι ιδέες ισονομίας, δικαιοσύνης και ελευθερίας. Σ' αυτό τον τομέα καθοριστικό ρόλο παίζουν οι Έλληνες των παροικιών και οι εκπρόσωποι του Διαφωτισμού, οι λόγιοι της διασποράς.

Ο κ. Κιτρομηλίδης, μελετητής σε βάθος του ευρωπαϊκού και ελληνικού Διαφωτισμού, εξάγει το ρόλο του «πανταχού παρόντος» Κωνσταντίνου Σταμάτη που κατονομάζει ως «ακατάβλητο αγωνιστή της επαναστατικής υπόθεσης» ως και του Παναγιώτη Κοδριλιά. Παράλληλα εξηγεί πώς η διάδοση των επαναστατικών ιδεών και των ειδήσεων της Γαλλικής επανάστασης είχε δημιουργήσει ανάλογη νοοτροπία στους νέους, στους εμπόρους και σε άλλα κοινωνικά στρώματα και την ελπίδα ή την προοπτική ανάλογων επαναστατικών κινήσεων στη Βαλκανική. Επιπλέον οι βιογραφίες του Ναπολέοντα, οι στρατιώτες και αξιωματικοί που υπηρέτησαν στον στρατό του και κυρίως στην εκστρατεία στην Αίγυπτο, μεταξύ των οποίων αναγνωρίζουμε και Σαμιώτες και Χιώτες που έλαβαν μέρος στην Επανάσταση του 21 αργότερα, υπήρξαν φορείς επαναστατικών ιδεών που μαζί με τα δημοκρατικά φυλλάδια ενέπνευσαν προσδοκίες για μια νέα κοινωνία στη νοτιοανατολική Ευρώπη. Προς τον ίδιο στόχο και οι διάφορες μυστικές εταιρείες και σύλλογοι με παρόμοια αφετηρία και τελικό όραμα. Ο συγγραφέας περιλαμβάνει στην εξέτασή του παραδείγματα από όλες τις περιοχές της Βαλκανικής, αλλά επικεντρώνεται στο τέλος σε δυο μεγάλες προσωπικότητες του ελληνικού Διαφωτισμού, τον Αδαμάντιο Κοραή και τον Ρήγα Φεραίο.

Στην κριτική του ανάλυση που μεθοδικά εξελίσσεται σε τέσσερα επίπεδα, δεν εξαιρεί την εκ του αντιθέτου διάδοση των

ΠΑΣΧΑΛΗΣ Μ. ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ

Η Γαλλική
Επανάσταση
&
η Νοτιοανατολική
Ευρώπη

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΕΡΗΤΗΣ

επαναστατικών ιδεών που προήλθε από τη στάση της Εκκλησίας έναντι των ιδεών του Κοραή και του Ρήγα, αλλά και από την σύγκρουση εκπροσώπων του Διαφωτισμού και Αντιδιαφωτισμού. Η καταδίκη του πολιτεύματος του Ρήγα από το Οικουμενικό Πατριαρχείο ή διάδοση των επιχειρημάτων της Πατρικής Διδασκαλίας και του Αθανάσιου Πάριου, κι ακόμα οι διαφορές μεταξύ των Διαφωτιστών παρουσιάζονται ως στοιχεία ενημέρωσης και διάδοσης επαναστατικών ιδεών έστω και αρνητικά. Έτσι η ανάλυση του Κιτρομηλίδη αποκτά μια ολιστική προσέγγιση των επαναστατικών ιδεών και της πολιτικής πράξης που θα ακολουθήσει.

Στο πρώτο μέρος της μελέτης του με εξαιρετική ενάργεια ο Πασχάλης Κιτρομηλίδης παρουσιάζει τους τρόπους, τις μεθόδους, τους δρόμους της διάδοσης των επαναστατικών ιδεών, των ειδήσεων και των επιτευγμάτων της Γαλλικής Επανάστασης που συγκλονίζουν τους λαούς της νοτιοανατολικής Ευρώπης και τις εξουσιαστικές αρχές που διαβλέπουν την υπονόμευσή τους και αμύνονται.

Στις δυο άλλες ενότητες το ενδιαφέρον του ιστορικού στρέφεται στην κριτική

της Επανάστασης, από την φιλελεύθερη σκοπιά του Αδαμάντιου Κοραή, ο οποίος υπήρξε όπως και ο Κωνσταντίνος Σταμάτης, αυτόπτης μάρτυρας των γεγονότων. Ο Κοραής επιδοκιμάζει τις κοινωνικές και πολιτικές μεταρρυθμίσεις της φιλελεύθερης περιόδου της Επανάστασης, την κατάργηση της απόλυτης μοναρχίας και την υιοθέτηση συνταγματισμού στην πολιτική διακυβέρνηση της χώρας. Αποδοκιμάζει τις ακρότητες και τον φανατισμό, διότι στην πράξη αναιρούν τα επιτεύγματα εκείνα που στηρίζονται στην ελευθερία και τη δικαιοσύνη. Συνεπώς ο Κοραής απέρριπτε τον ιακωβινισμό. Ο σ. αποθησαυρίζει εξαιρετικές σελίδες από την αλληλογραφία του Κοραή όπου περιγράφεται η μετακομιδή των λειψάνων του Βολταίρου ή η βασιλοκτονία του Λουδοβίκου ΙΣΤ'. Όσον αφορά τους Έλληνες στην *Πατρική Διδασκαλία* αντιπαραθέτει την *Αδελφική Διδασκαλία*, ενώ και άλλα δημοσιεύματά του αποτυπώνουν την φιλελεύθερη πολιτική του σκέψη, η οποία εμφανίζεται και στα σχόλιά του για «Προσωρινόν Πολίτευμα» της Επιδαύρου. Ο Κιτρομηλίδης εξετάζει και την επίδραση που άσκησαν οι ιδέες του Κοραή σε δυο άλλους κορυφαίους εκπροσώπους του νεοελληνικού Διαφωτισμού, τον Νέοφυτο Βάμβα και τον Κωνσταντίνο Κούμα.

Η επαναστατική ιδεολογία στην πράξη πριν από την ελληνική Επανάσταση εκφράστηκε από τον βαλκανικό ριζοσπαστισμό με κύριο εκπρόσωπο τον Ρήγα, την χάρτα του και τις ιδέες του για ένα νέο πολίτευμα στην Βαλκανική. Εκτός από τον Ρήγα και τα έργα του η επαναστατική ζύμωση συντελέστηκε ανάμεσα σε Έλληνες, Σέρβους, Ρουμάνους, Βλάχους, Βουλγάρους, με πλήθος φυλλάδια σε κάθε γλώσσα.

Με την ανάλυση του Κιτρομηλίδη காταδεικνύεται η βαλκανική διάσταση τόσο

του νεοελληνικού Διαφωτισμού όσο και της Ελληνικής Επανάστασης. Η δύναμη των ιδεών που παρουσιάζει έχουν πανευρωπαϊκή αξία και όχι μόνο. Οδηγούν τον αναγνώστη να κρίνει και να συγκρίνει γεγονότα και να μελετήσει υπό νέο πρίσμα όσα έχει μάθει, ανοίγοντας το πνεύμα του σε νέους ορίζοντες. Ο πυκνός λόγος του συγγραφέα και η μεθοδικότητα με την οποία παρουσιάζει τις παρατηρήσεις του συμβάλλουν τα μέγιστα στην κατανόηση της επίδρασης της γαλλικής Επανάστασης στα γεγονότα και τις εξελίξεις που ακολούθησαν στον συγκεκριμένο χώρο της Ευρώπης, οι οποίες θα δρομολογήσουν την ανάδυση ριζοσπαστικών ιδεολογιών μέσα από τις μεταφράσεις κορυφαίων εκπροσώπων του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού και οι οποίες θα εμφανίζονται σε επαναστατικές εκδηλώσεις μέχρι το 1848 ή και σε ουτοπικές θεωρίες όπως εκείνη του Ετιέν Καμπέ στο *Ταξίδι στην Ικαρία* (1839)

X. Λάνδρος

Έλενα Χουσνή, Τέταρτος τοίχος, Κύφανα, Αθήνα 2023

Είναι μελλοθάνατοι; Διωγμένοι; Κατάδικοι; Υπάρξεις από το εγγύς μέλλον ή το απώτερο παρελθόν; Σκέφτονται ή μονολογούν, ζώντας μέσα στον παραμορφωτικό «θόλο» τους έναν ατέρμονα επιθάλη; Είναι κληήρεις, συμπάσχοντες, υπαρκτοί ή ανύπαρκτοι που περιφέρονται νεορά στα όρια του χάους και της φθοράς, επιχειρώντας παθητικά να οδηγήσουν τα πράγματα στην ανασύστασή τους πριν οδηγηθούν στην καταστροφή; Είναι δύο ή ένας διχασμένος, πραγματικός και ταυτόχρονα φανταστικός αφηγητής που ενεργεί και υφίσταται τα αποτελέσματα των ενεργειών του;

Η Έλενα Χουσνή στο μυθιστόρημά της υποστηρίζει ότι «Ο τέταρτος τοίχος στο